

DE OPGANG VAN HET ONDERWIJS IN ANTWERPEN

Rudi Mannaerts

Inleiding. Onderwijs *genieten*: een gunst

Voor 1.200.000 jongeren in België begon officieel op 1 september 2021 een nieuw schooljaar. Met gemengde gevoelens nemen de jongsten aan de schoolpoort afscheid van hun papa of mama, oma of opa. Anderen nemen met weemoed afscheid van een lange, goedgevulde vakantie die 'weer zo snel voorbij is'. Voor velen is het uitkijken naar de vertrouwde vriend(inn)en of naar nieuwe klasgenoten. De gevulde boekentas geeft te kennen: 'ik vlieg er terug in, ik wil er dit jaar (weer?) het beste van maken.

'Terug naar school' wordt door velen niet echt als een pretje ervaren. De routine van een schooldag: tijdig het luie bed verlaten, een zitplaatsje veroveren op tram of bus, zich door het drukke verkeer een weg banen, in rijen staan, lessen volgen, taken volbrengen, zijn les(je) leren ... Dat belet niet dat zij allen - volgens de geijkte zegswijze - '**onderwijs genieten**'. Genieten? Jawel. *genieten* doe je immers niet enkel zintuiglijk-materieel bij een ijsje, of gezellig sociaal op een feestje. *Genieten* doe je ook **intellectueel** door nieuwe, soms verrassend nieuwe inzichten op te doen: wanneer je iets *opsteekt*, wanneer je een licht opgaat.

Dat 'genieten van onderwijs' wordt hopelijk nog intenser als je bedenkt dat onderwijs voor vele leeftijdsgenoten vroeger, maar ook nu nog miljoenen kinderen en jongeren een onbereikbare luxe is waar ze enkel even van kunnen dromen tijdens hun spaarzame vrije tijd ... tijdens het harde labuur op het veld onder de brandende zon, in de mijnen van een vette zwarte ondergrond of van een stofferige bovengrond, in ongezonde fabrieken of levensgevaarlijke werven waar men schepen ontmantelt (anno 2013 168 miljoen). Haast ondenkbaar voor wie een comfortabel leven leidt, maar nog veel te veel jongeren hebben geen andere keuze dan in de meest erbarmelijke omstandigheden trachten te overleven door (al dan niet gedwongen) **kinderarbeid**, vaak gepaard met een totaal gebrek aan veiligheid op de werkvloer en een schaamteloze uitbuiting, tot in (moderne vormen van) slavernij toe, zoals bv. bij scheepsafbraak, in de kledingindustrie, op plantages. Anderen brengen de dagen bedelend door, soms door hun eigen ouders daartoe verplicht. Nog anderen zoeken vnzige voedselresten in verse afvalbergen. Talloos zijn zij die op zoek naar een snellere manier van inkomsten zich laten bekoren door in de criminaliteit of in de prostitutie te gaan. Voor velen is de *struggle for life* nog steeds hun eerste zorg. Weer anderen kunnen niet van onderwijs genieten omdat ze het schoolgeld niet kunnen betalen. In conservatieve, vooral islamitische culturen worden meisjes ten strengste het recht op vorming en studie ontzegd "alsof de duivel er mee gemoeid is". Niet voor elk kind op aarde is het recht op onderwijs zo evident als voor ons. Velen zien met afgunst leeftijdsgenoten naar school gaan, terwijl zij gedoemd zijn om 'thuis' te blijven. Daarom spreken we terecht van '**onderwijs genieten**'. Dat begrijp je des te gemakkelijker als je bedenkt wat er oorspronkelijk bedoeld werd met het begrip 'school'.

I. De Oudheid: van veldwerkpauze tot filosofegezindheid

1) Je gelooft het misschien niet, maar 'vrije tijd' ligt aan de basis van ons begrip 'school'. Aanvankelijk werd met het Griekse 'scholij' (Lat. schola) immers bedoeld **de schaftijd** of **vrije tijd** tijdens het werk op het veld, wanneer men bij voorkeur in de schaduw onder een boom ging *zitten* schuilen. Voor de ouderen was die pauze het geschikte moment om de jongeren praktische kennis bij te brengen en voor te bereiden op het volgende werk: hoe behendig en veilig een boom omhakken, wanneer zaaien en wanneer maaien, hoe slachten, enz. Al doende, leert men. Een dergelijke les in werkervaring werd ongetwijfeld doorspekt met overdracht van een gezonde dosis levenservaring, bij voorkeur aan de hand van verhalen. Door die werkpauze of vrije tijd nuttig aan te wenden ontstaat een eerste vorm van onderricht.

De band tussen landbouw en de eerste leerschool mag blijken uit het begrip '**leren**', mogelijk ontleend aan het Latijnse 'lyra': een (akker)voor. Iemand trekt met een tak de voor, een ander volgt die voor om er iets in te zaaien of te planten. Begrijp je nu waarom je in het Nederlands het werkwoord 'leren' dubbel kan opvatten: zowel ' **iemand iets (aan)leren**', zoals van de leraar verwacht wordt, als '**van iemand iets leren**', zoals het een goede leerling betaamt. Merk op dat in deze oorspronkelijke vorm van 'leren' ook al de idee vevat zit van *de goede richting* aangeven of volgen. (Wie verstandelijk ont-spoort: 'delir-eert'. Vandaar bij overmatig (of plots stoppen met) alcoholgebruik; spreken we van 'delirium tremens'.

2) Wanneer de Grieken en de Romeinen zich settelen en meer aan cultuur doen, bouwen ze **het schoolwezen** uit, zij het enkel **als privé-onderricht voor de patriciërskinderen**. 'Schola' staat dan voor de intellectuele vorming. Die is enkel de kinderen van de gegoede burgers gegund vermits zij net als hun ouders zelf geen handenarbeid hoeven te verrichten en bijgevolg over een zee van (vrije) tijd beschikken om zich intellectueel te ontwikkelen. De doorsnee jongeren hebben geen andere keus dan thuis mee te werken op het land of in het atelier. Voor hen en sowieso voor slavenkinderen is onderwijs uitgesloten. Een dergelijk **klassenonderscheid** typeert nog steeds in vele landen de **onderwijs-problematiek**.

3) Doordat de manier van onderricht geven evolueert tot een heuse **onderwijsinstelling**, behoudt men ook daar de naam 'school' voor. En wie in leer, wetenschap of kunst op een aantal leerlingen een blijvende invloed uitoefent *maakt* ook *school*, zoals Plato en Aristoteles op het vlak van de filosofie.

II. Vroege middeleeuwen: kloosterscholen (5de – 12de eeuw)

Wanneer het West-Romeinse Rijk in 476 definitief instort, is er één instantie die zich weet te handhaven en zich deels ontpopt als erfgenaam van de Antieke cultuur: de Kerk. Dankzij (Sint-)Benedictus, de stichter van het Westerse kloosterwezen, ontstaat langzaam een keten van abdijen. De **kloosterscholen** die eraan verbonden zijn, staan zowel in voor de basisopleiding als voor de hogere culturele vorming. Het zijn deze benedictijnenabdijen die in Europa de intellectuele vorming handhaven, allereerst voor de

novicen, de eigen kloosterlingen in opleiding, maar evenzeer voor de kinderen van de leidinggevende adel. Na het klooster van St.-Fredegandus te Deurne is er in Antwerpen de Sint-Michielsabdij (° 1124) waar de norbertijnen zich als eersten op onderwijs toeleggen.

III. Ancien Régime: de 'Latijnse scholen' en huisschooltjes (12de – 18de eeuw)

Sinds het ontstaan van tal van steden einde 12de eeuw, komt er nabij de hoofdkerk ook onderwijs voor de burgers: in onze gewesten bekend als de **papenschool** of de **Latijnse school**. De 'papen' zijn de priesters die ondergeschikt zijn aan de paus (*It.* il papa, *Fr.* le pape, *Eng.* the pope, *Du.* der Papst; verbonden aan een bisdom (de seculiere geestelijken, dit in tegenstelling tot de 'reguliere geestelijken' of kloosterlingen). Men bleef er doorgaans tot 14 jaar. Deze parochieschool in het 'Papenstraatje' was de oudste kosteloze openbare school van Antwerpen. Een van de beroemdste leerlingen was Pieter Paul Rubens. Een andere, later beroemde leerling is Pieter Gillis (° 1486), alias Petrus Aegidii/Aegidius. De Latijnse school stond onder toezicht van het kapittel.

papa, *Fr.* le pape, *Eng.* the pope, *Du.* der Papst; verbonden aan een bisdom (de seculiere geestelijken, dit in tegenstelling tot de 'reguliere geestelijken' of kloosterlingen). Men bleef er doorgaans tot 14 jaar. Deze parochieschool in het 'Papenstraatje' was de oudste kosteloze openbare school van Antwerpen. Een van de beroemdste leerlingen was Pieter Paul Rubens. Een andere, later beroemde leerling is Pieter Gillis (° 1486), alias Petrus Aegidii/Aegidius. De Latijnse school stond onder toezicht van het kapittel.

Voor de meeste jongens geldt echter alleen '**zo vader, zo zoon**'. Door je afkomst ben je voorbestemd om het beroep van vader over te nemen en dat leerde je haast van kindsbeen af. Een ander beroep kiezen, De meeste jongeren worden als vanzelfsprekend opgeleid voor het beroep van hun vader. Zo tonen de timmerlieden, met als patroon- en modelheilige St.-Jozef, op hun ambachtshuis aan de Hoogstraat nr. 62 hoe ook Jezus als leerjongen door zijn voedstervader opgeleid wordt tot het beroep van timmerman. [herken je de werkinstrumenten?]

Meisjes imiteren moeder die tot in de 19de eeuw doorgaans thuis werkt en het huishouden op zich neemt. Maar dat huishouden mag je niet te snel verengen tot enkel de uitvoerende taken van 'de was en de plas'. Niet voor niets heet 'huishouden' in het Grieks 'oikonomia' oftewel 'economie', en daar hoort het beheer bij, dus ook het financiële management. Bovendien behartigt vooral de moeder de opvoeding van de kinderen – en dat is ook niet niks.

Burgers die meer begoed zijn, kunnen enkele uren per dag of per week een onderwijzer betalen. Tal van **private huisschooltjes** komen op o.l.v. één onderwijzer of onderwijzeres bij hem/haar thuis in de huiskamer. Ca. 1585 zijn er op de 80 Antwerpse onderwijzers (toevallig) net even zo veel vrouwelijke als mannelijke! Ook de beroemde katholieke dichteres Anna Bijns (1493-1575) was er zo een [haar woonst in de Keizerstraat wordt aangeduid met een gedenkplaat]. De vraag is waar die vrouwelijke leerkrachten vandaan kwamen? Hadden zij (enkel) onderricht gekregen thuis bij moeder? Vergeet niet dat ook begijnen en kloosterzusters onderwijs gaven. Of waren er toch ook meisjes toegelaten in de private huisschooltjes?

In de middeleeuwen koestert elke beroepsvereniging een eigen beschermheilige, bij voorkeur een die zelf ook model staat voor de uitoefening van het beroep. De patroonheilige van de Antwerpse **onderwijzersgilde** is **Sint-Ambrosius** (*It.* Ambrogio) 'van Milaan' (Trier ca. 337 – Milaan 397). Als zoon van een zeer hoog bestuursambtenaar studeert hij te Rome recht en retorica en wordt een briljant advocaat. Opgeklommen tot gouverneur van Noord-Italiaanse regio's resideert hij in Milaan. In het

conflict tussen twee stromingen binnen het christendom wordt hij - ondanks zijn aanvankelijk verzet - tot bisschop van Milaan gewijd op 7 december 374 (dit wordt zijn feestdag op de heiligenkalender). Door zijn reputatie als redenaar geniet hij zo'n gezag dat hij zelfs keizer Theodosius een openbare boetedoening weet op te leggen omwille van een bloedbad in Thessaloniki. Zijn verbazingwekkende welsprekendheid bezorgt hem het compliment 'honingzoet'; vandaar de bijenkorf als attribuut.

Op het **altaarstuk** van de Antwerpse onderwijzersgilde in de O.-L.-Vrouwekathedraal, door Frans I Francken, 1587, wordt dit decoratief verwerkt op zijn mijter. In de middeleeuwen gaf die bijenkorf dan weer aanleiding tot fantasierijke legenden met bijen. Omwille van zijn intellectuele uitstraling wordt hij later uitgeroepen tot een van de vier 'Westerse kerkvaders', net zoals zijn beroemde doopleerling en groot theoloog St.-Augustinus, St.-Hiëronymus die de Bijbel uit het Grieks in het Latijn vertaalt: de zgn. 'Vulgaat', en St.-Gregorius, de paus die o.m. de gregoriaanse kerkmuziek bevordert.

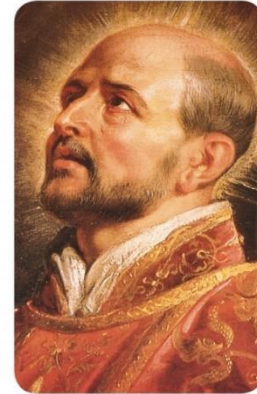
Zie Rudi Mannaerts, *De Kathedraal. De Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen: een openbaring*, Antwerpen, 2016, p. 149-151.

K. Mannaerts, 1995.

Vergeeten we niet dat het onderricht bij uitstek voor de bevolking, ongeacht rang en stand, bestond uit de **preek**, vanop de **preekstoel**, doorgaans op zon- en feestdag in de namiddag. (R. Mannaerts, *Kathedraal: openbaring*, p. 118-122).

IV. Het humaniora-onderwijs van de jezuïeten: ‘meer mens worden’ (sinds de 16de eeuw)

Er was eens ... Iñigo de Loyola (° 1491) stamt uit een laag-adellijk gezin. Zijn vader is de heer van Loyola in Spaans Baskenland. Hij komt aan het hof terecht van de koning van Navarra, waar hij dankzij zijn behendigheid in het gebruik van wapens als macho bij vechtjassen kan **scoren**. Maar hij weet ook te scoren als rokkenjager. Zijn reputatie is niet smetteloos: meer dan eens komt hij in aanraking met het gerecht.

Bij de Franse veroveringsstrijd vecht Iñigo mee bij de verdediging van Pamplona. Getroffen door een kogel in de knie, ondergaat hij een heelkundige ingreep. Operatie geslaagd, maar hij mankt en daarmee kan je moeilijk blijven **scoren** bij je vertrouwde publiek en Iñigo laat een beencorrectie uitvoeren; een ‘plastische ingreep’. **Bedlegerig** in het ziekbed leest hij – bij gebrek aan ‘beters’ – de toen voor de handen liggende boeken: de Bijbel en **Heiligenlevens**. Hij ontdekt dat deze heiligen geen watjes zijn, maar helden die op hun manier **scoren**, niet bij macho’s door te vechten tegen een vijand, maar bij God door te vechten tegen de ondeugden in zichzelf. En voor die innerlijke strijd is blijkbaar meer moed en doorzetting nodig dan voor een gewoon kampgevecht.

Door deze lectuur krijgt hij verder twee inzichten die elkaar aanvullen. Enerzijds realiseert hij zich dat **steeds willen ‘scoren’** of indruk maken, wel voor een kick zorgt, maar dat de voldoening daarvan, de **pret**, heel snel verdwijnt, **een leegte nalaat** en men telkens al gauw terug naar een nieuwe score uitkijkt: een onverzadigbare lust tot aan de dood. Anderzijds ontdekt hij dat een heilige, eens die een bepaald niveau van deugdzaamheid of **heiligheid** bereikt, **een vreugde ervaart die vervult** en blijvend is omdat ze naar God leidt.

Zo komt Ignatius tot een ommekeer van 180% oftewel een heuse ‘**be-kering**’. Hij wil zich bezinnen over wat God van hem wilt voor zijn verder leven. Hij trekt zich anderhalf jaar in de woestenij terug als **kluizenaar**, gaat op **bedevaart** naar Montserrat, boven Barcelona en onderneemt vervolgens een bedevaart naar ‘het Heilig Land’ (van Jezus): Palestina. Na deze spirituele zoektocht studeert hij **theologie** in Parijs (en komt tijdens de zomervakantie bij rijke Spaanse kooplieden in Antwerpen bedelen om zijn studies te kunnen betalen). Met enkele medestudenten belooft hij Jezus trouw te zijn en sticht ‘het gezelschap van Jezus’ (de orde van de ‘jesuïeten’), in 1540 door de paus goedgekeurd. Aanvankelijk koestert hij de ambitie om met zijn eerste volgelingen in Noord-Afrika en in het Midden-Oosten de dialoog met de islamieten aan te gaan. Want waarom wordt in de eeuwenlange machtsstrijd tussen Europeanen en Arabieren/Ottomanen - ‘in Gods naam’ - de godsdienst erbij betrokken? Hij wil hen ook helpen Jezus beter te appreciëren. De oorlog verhindert hen echter om uit Venetië uit te varen. Ze besluiten dan hun diensten aan de paus aan te bieden. Die vindt onderwijs de mooiste bijdrage voor de toekomst en op diens vraag zetten de jezuïeten zich daar voor in. Ignatius kiest als leuze voor zijn orde: ‘Ad maiorem Dei gloriam’ (alles tot meerdere eer van God). Het embleem van de

jezuïetenorde is 'IHS', wat te lezen is als 'Jesus hominum salvator' (Jezus, de redder van de mensen). *De geestelijke oefeningen*, de handleiding van Ignatius om (deels) een dertigdaagse retraite te volgen, wordt nog steeds als handleiding gebruikt. Ignatius sterft te Rome in 1556. Zijn orde telt dan al meer dan 1.000 leden.

'**Humaniora**'-onderwijs wordt gauw een van de belangrijkste opgaven van deze intellectuele orde. (Hun humanisme is niet te verwarren met het hedendaagse vrijzinnige 'humanisme'.) Met hun scholen of –colleges (*Lat. cum – legere*: samen lezen) komen de jezuïeten in de 16de eeuw tegemoet aan een bredere drang naar intellectuele vorming. Dat **christelijke humanisme**, zij het met wisselende accenten, blijft hun onderwijsideaal.

Net zoals in zovele steden is te Antwerpen het college van de jezuïeten **de eerste instelling voor middelbaar onderwijs**. Omwille van het toenemend aantal leerlingen krijgen de paters in 1607 van het stadsbestuur het oude Hof van Liere in de Prinsstraat ter beschikking voor hun school (de huidige Stadscampus van de Universiteit Antwerpen). Om ook andere afdelingen te huisvesten wordt aan de achterzijde van deze riante patriciërswooning de mooie renaissancevleugel aangebouwd met de gelijkvloerse gaanderij, genoemd naar pater de Tassis.

1) Omwille van dit opvoedingsproject starten de jezuïeten in de 16de eeuw met kosteloos onderwijs. Het studiegeld mag theoretisch geen probleem zijn **voor de minder welgestelden** en daarom moet elk college over voldoende **stichtingen** beschikken. Dankzij de bemiddeling van hun pastoor, worden minder goeode, intellectueel begaafde jongens uitgekozen om van zo een stichting te genieten. Als tegenprestatie werken ze deels mee in het huishouden van de school of het bijhorende internaat. Toch blijven het vooral de kinderen van de goeode klasse die zich kunnen permitteren om school te lopen. Men zag het toen niet als een opgave om daar structureel iets aan te veranderen.

2) De jezuïeten ontwikkelen een studieprogramma (*ratio studiorum*) met o.m. een **moeilijkheidsgraad** die **geleidelijk** met de jaren toeneemt (ter vervanging van het jaren doorlopende leerprogramma).

3) In hun pedagogisch project wordt als vanzelfsprekend veel aandacht geschonken aan de **Klassieke cultuur** en het **Latijn**, dat toen als spreektaal diende. De taal van het eens zo uitgespreide Romeinse Rijk gold toen nog in West-Europa als 'de wereldtaal'. Door literaire teksten van buiten te leren, **oefenen** ze bovendien het **geheugen**.

4) Voor het eerst worden ook **exacte wetenschappen** systematisch behandeld. En om de les biologie aanschouwelijk te maken hanteerde men een model-doodshoofd bestaande uit marmeren onderdelen. Te Antwerpen richtten ze ook hoger onderwijs in met cursussen in wiskunde, o.l.v. pater Franciscus d'Aguillon, eveneens een befaamd opticus en eerste architect van de beroemde barokke jezuïetenkerk, nu 'Sint-Carolus Borromeus'. Pater Karel della Faille werd een beroemd astronoom die de maan verder in kaart bracht. Hij werd geportretteerd door Antoon Van Dyck (KMSK Brussel).

5) Een andere karakteristiek waar de jezuiten vanuit de geest van hun stichter in uitblinken, is het hanteren van de **beeldtaal**. Hun creativiteit op dat vlak is werkelijk weergaloos.

Voor het gevormde publiek waren er de **emblemata**, bestaande uit een wijze spreuk gevolgd door een gedicht en begeleid door een prent met een zinnebeeldige voorstelling. Hun zelfbewust jubileumboek *Afbeeldinghe van d'eerste eeuw der Sociëteyt Iesu* (Antwerpen, 1640) staat er vol van. Bijvoorbeeld:

- 'Hoe hoger de baren, hoe beter het varen', wat betekent: hoe hoger de golven/uitdagingen, hoe meer men zich kan oefenen om ze te trotseren. M.a.w. in moeilijke omstandigheden toont zich de meester.

- Of 'kalmte in de golven' (*tranquilitas in undis*). M.a.w. houd je hoofd koel, niet beginnen ...

-) Of nog: 'De deugd heeft de jaloersheid als gezelschap' ('*virtutis invidia comes*').

De bloeiende palmboom staat voor deugdzaam succes. De slangen, die op de wortels lijken, symboliseren de jaloerse nijd.

Daarnaast schakelt de orde de hoogstaande **schilderkunst** van weleer als middel in om het brede publiek, alsook de intelligentsia te bereiken. Rubens en Van Dyck werkten voor hen. Hun barokkerk te Antwerpen, de huidige St.-Carolus Borromeuskerk, telde o.m. 39 plafondschilderijen van Rubens.

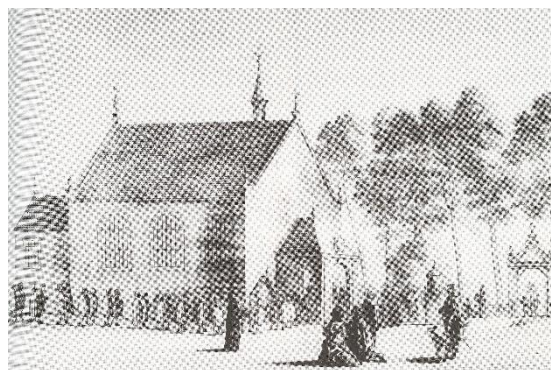
Het toppunt van beeldcultuur was de nachtelijke projectie van lichtbeelden anno 1622 voor de toeschouwers op het kerkplein, misschien wel de eerste in zijn genre. Hoog op de beide zijtorens hield men afwisselend grote kaders met geoliede papieren voor een lichtbron, waarbij het publiek afwisselend naar de linker toren en naar de rechter toren keek. Zo bracht men het leven van Sint-Ignatius en Franciscus Xaverius t.g.v. hun heiligverklaring kleurrijk en sfeerval in beeld. Ook de Hollandse schilder Johannes Vermeer stond als katholiek in nauw contact met de jezuiten.

De ongeletterde volksmens kreeg maandelijks een **gebedsprentje** uitgereikt waarop een heilige van die maand staat afgebeeld.

6) De beeldcultuur wordt door de leerlingen ook actief beoefend in **toneelopvoeringen**, o.m. bij de plechtige prijsuitreiking. Hiermee trainen ze niet enkel hun geheugen, maar leven ze zich gemakkelijker in het verhaal en in een specifieke rol in. Denk aan het gevleugelde woord van Nederlands beroemdste dichter en toneelschrijver Joost van den Vondel (Keulen, 1587 – Amsterdam, 1679, die zich tot het katholicisme bekeerde): 'Het leven is een schouwtoneel,

ieder heeft zijn rol, ieder

7) Om te vermijden dat zijn geleerde volgelingen zich als rasechte *workaholics* in hun bibliotheek zouden opsluiten, verplichtte Ignatius hen en hun leerlingen tot een wekelijkse **campagnedag** (platteland; cf. campus – champ (Champagne), de buiten). Omdat een gezonde geest bij voorkeur in een gezond lichaam huist – '*mens sana in corpore sano*' - beschikt elk jezuïetencollege over een buitengoed, te Antwerpen op het Kiel, met een eigen kapel en mogelijkheden tot ontspanning.

-) De godsdienstige vorming bleef niet beperkt tot leerstellig onderricht, maar werd dagelijks beoefend in de mis en in gebeden.

Kapel van het jezuïetencollege, Prinsstraat (de huidige kapel van de universitaire parochie UA).

Het tweede voorname college in het Antwerpen van de 17de – 18de eeuw wordt geleid door de paters **augustijnen** (Kammenstraat, naast de St.-Augustinuskerk, het huidige AMUZ). Het college van de paters **dominicanen** (nabij St.-Pauluskerk) kende maar een kort bestaan. De Latijnse scholen in de provinciale stadjes zoals Herentals, Geel, Hoogstraten waar geen colleges van jezuïeten of augustijnen komen, trekken de leeftijdsgrens van de leerlingen op tot 16 jaar.

In 1773 wordt de jezuïetenorde onder politieke druk opgeheven (behalve in Rusland) en worden de meeste van hun colleges in de Oostenrijkse Nederlanden, in het kader van de Verlichting, **staatscolleges**.

V. De zondagsscholen (17de – einde 19de eeuw)

Kan in hun prestigieuze college de toekomstige leidinggevende klasse terecht, dan blijft de missie van de jezuïeten ook gericht op de vorming van **de werkende jongeren**. Met de steun van de leden van hun Mariacongregaties richten zij zowel in de stad als op het omringende platteland zondagsscholen in met extra nadruk op het godsdienstonderricht: de **catechismuslessen**. Daarvoor kunnen de paters binnen de Antwerpse stadsmuren beschikken over 13 kapellen. Daarmee bereiken zij in 1609 liefst 3.200 kinderen. Een veertigtal vrouwen van de burgerij en de adel, vaak ‘geestelijke dochters’ (van de jezuïetenorde), houden zich met de meisjes bezig. De **beide galerijen van de St.-Caroluskerk** hebben zelfs hun bestaan te danken. (werden enkel voor dit doel opgericht)

De leergierigheid van de kinderen bevordert men door **wedstrijden** met uitreiking van prentjes, medailles, rozenkransen en devotieboekjes. Dit groeit uit tot een prachtig catechismusfeest met Bijbelse en allegorische toneeltjes. Zo is bij de Vlaamse jezuïeten het feest van de **Eerste Communie** ontstaan (1656). Om het catechese-onderricht te ondersteunen geven de Antwerpse jezuïeten **catechismus-boekjes** uit: de eerste algemeen verspreide handboeken.

In de 18de eeuw organiseert de Antwerpse bisschop J. Wellens **volksonderricht voor arme volwassenden** waarbij opvoeding en voeding hand in hand gaan. De kapel waar dit plaats vond, stond sindsdien dan ook bekend als de ‘Broodjeskapel’ (hoek Keizerstraat en Prinsesstraat, ondertussen afgebroken). (zie postzegel n.a.v. jubileumjaar Stedelijk Onderwijs).

De 19de eeuw is de tijd van verpaupering en kinderverwaarlozing door de kinderarbeid. De gemeenten zien het meer en meer als hun taak om onderwijs te verzekeren voor wie dit wil. Zolang er geen schoolplicht bestaat wil de Kerk de duizenden arbeiderskinderen in de steden tegemoetkomen. Elke parochie richt een zgn. zondagsschool in, waar de arme kinderen op hun enige *vrije dag* naar school

mochten gaan en van elementair onderwijs konden *genieten*. In de grote stadsparochies worden vaak vlak naast de parochiekerk een of twee grote klaslokalen opgetrokken: de zondagschool.

De eerste zondagsschool te Antwerpen na het Frans Bewind is die van de O.-L.-Vrouwekathedraal. De toenmalige deken, later bisschop, Engelbertus Sterckx, richt ze op in 1828, in het huis van de onderwijzer Van Rotterdam, dat gelegen is op de Grote Markt. Omdat het aantal leerlingen snel toeneemt, verplaatst men in 1830 reeds de zondagsschool naar de bijgebouwen van de O.-L.-Vrouwekerk. De jongens vinden een onderkomen in de kapellanensacristie, gelegen aan de oostelijke zijde van het zuidtransept. De meisjes scheidt men veilig af in de H. Geestkamer, gelegen aan de zuidzijde van de kerk.

Engelbertus Sterckx sticht in 1825 de broederschap van het Heilig Hart. Samen met het bestuur en de deken stelt hij een project voor waarbij de Sint-Bonifaciuskapel waarin de broederschap is ondergebracht, drastisch zou vergroot worden. Daarvoor wil men de aanpalende Barbarakapel, een deel van de kapittelzaal en van de kapelaanssacristie (waarin een deel van de zondagsschool gehuisvest is) inpalmen. Men moest dus op zoek naar een nieuwe locatie en kiest voor een terrein iets meer oostelijk, aan de zuidzijde van de kerk, dat aansluit tot tegen de 'papenhof', de tuin van de dekenij. Hier wordt dan het gebouw van het voormalige Papenhof voor verbouwd (de huidige PLEK, zie gedenksteen van de inwijding achteraan in de muur gemetst).

Waarschijnlijk werd de zondagsschool op korte termijn gebouwd en was ze reeds in 1834 voltooid. Het project om de grote H. Hartkapel te realiseren, waarvoor een zware ingreep moest worden uitgevoerd in de gotische koorstructuur, wordt op grote kritiek onthaald en in 1835 definitief afgevoerd.

De huidige zaal Why Waai van de Sint-Andrieskerk vervulde evenzeer die functie.

In Sint-Paulus spreekt men nog van 'het Schooltje', opgetrokken binnen het kloostertprand. .

Zie artikel van @@ (TOPA-voordracht 2022-03 -28) .

VI. Onderwijs: een recht en dus een 'plicht' (sinds 1914)

In 1842 wordt elke Belgische gemeente verplicht tot minstens één lagere school waar ook de arme kinderen kosteloos onderwijs kunnen genieten. Maar wanneer de liberale regering van 1878, enkel bestaande uit vrijmetselaars, het godsdienstondericht uit de scholen weert, reageert de Katholieke Kerk met de **uitbouw van het eigen katholiek onderwijsnet**. Hier blijft niet alleen het godsdienstondericht gehandhaafd, maar wordt ook het dagelijks leven vanuit een christelijke inspiratie gevoed. Het succes is enorm: in 1881 hebben ze reeds 63,5 % van de kinderen tot zich getrokken (580.380 leerlingen tegenover 333.501 in de staatsscholen). Bij de verkiezingen van 1884 lijden de liberalen dan ook een verpletterende nederlaag en maakt de katholieke meerderheid het godsdienstondericht op de officiële scholen terug mogelijk. Deze **schoolstrijd** tussen liberalen en katholieken zorgt voor de verzuiling van het land.

Kiezen de officiële staats-, stads- en gemeentescholen voor de **neorenaissancestijl** als symbool van menselijke zelfstandigheid, dan kiezen de katholieke scholen voor de **neogotische kunststijl** als symbool van de christelijke bloeiperiode in de middeleeuwen. Een voorbeeld van deze laatste is het Instituut O.-L.-Vrouw, de huidige campus Amerikalei van het St.-Lievenscollege.

Ook uit de **benamingen** moet het onderscheid blijken. De katholieke jongensscholen houden het bij hun traditioneel '**college**'. De gemeenschapsscholen kiezen voor de naam '**athenea**', verwijzend naar de wetenschappelijke school van keizer Hadrianus (117-138) te Rome, genoemd naar de Griekse godin

van de wijsheid: Pallas Athena. Een 'lyceum' is genoemd naar het gymnasium (sportschool, filosofenschool) te Athene waar Aristoteles les gaf.

De **leerplicht** wordt in België in 1914 ingevoerd voor kinderen tussen 6 en 12 jaar, een leeftijdsgrens die stelselmatig verhoogd wordt tot 13 en 14 jaar, wat toen samenviel met het lager onderwijs. In 1953 wordt de leerplicht verlengd tot 15 jaar. Wanneer in de jaren 1970 een verband wordt gelegd tussen onderwijsniveau en werkloosheid, verlengt men de leerplicht tot 16 jaar en in 1983 tot 18 jaar.

Het schoolwezen is uitgebouwd over de kleuterschool, de lagere of basisschool, de middelbare school en de hogeschool. Verder is er beroepsonderwijs, buitengewoon onderwijs, kunstonderwijs, etc. Omwille van de kwaliteit volgt nu meer dan 60% van de Belgische jongeren katholiek onderwijs. Maar sinds de jaren 1960 vermindert het katholiek gehalte van dit onderwijsnet. Zijn we op weg om in één (neutraal) onderwijsnet op te gaan? Of zal de verbreiding van de islam met een eigen scholennet daar een andere wending aan geven?

